

УДК 159.937.53-053.6+159.922.8

Сергєєва Інесса Вікторівна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

e-mail: inessa.sergeeva@ukr.net

ORCID: 0000-0002-1357-3081

Іваненко Анастасія Сергіївна

студентка 1-го курсу рівня вищої освіти, магістр спеціальності «психологія»
факультету психології, економіки та управління

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

e-mail: anastasia23ivanenko@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1323-7731

DOI: [https://doi.org/10.18524/2304-1609.2018.1\(47\).139777](https://doi.org/10.18524/2304-1609.2018.1(47).139777)

ОСОБЛИВОСТІ ЧАСОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ СУЧАСНИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті проаналізовано погляди до визначення змісту поняття «часова перспектива». Розглянуто особливості прояву часової перспективи в юнацькому віці. Зазначено, що часова перспектива в юнацькому віці є одним із центральних новоутворень. Представлено результати емпіричного дослідження ставлення юнаків та дівчат до часу, особливості сприйняття та використання ними часу, виразність осмисленості життя. Встановлено взаємозв'язок між часовою перспективою старшокласників та їх смисложиттєвими орієнтаціями і стилями саморегуляції діяльності.

Ключові слова: часова перспектива, минуле, теперішнє, майбутнє, юнацький вік, старшокласники.

Постановка проблеми. Проблема вивчення, освоєння і розуміння часу як буття людини з глибокої давнини і до наших днів вийшла на одне з перших місць у світовій науковій літературі. Жодна сфера життя і діяльності людини не існує поза часового чинника, поза розподілу в часі, планування і структурування.

В наш час ставлення до часу змінюється. Від ситуації незбагненності, невловимості, незворотності часу людство прийшло до відчуття гострої залежності від нього, відчуття причетності до часу здійснення життєдіяльності особистості.

Взаємозалежність людини й часу особливо гостро відчувається в умовах соціальної, політичної та економічної нестабільності. Постійна зміна умов життя змушує людину по-новому переживати час власного життя, переосмислювати минуле, теперішнє та майбутнє, змінювати цілі, плани, очікування. Велика кількість людей охоплені страхом перед майбутнім, що призводить до втрати нормальної орієнтації у часі та соціальному середовищі. Це призводить до того, що у людей відсутнє відчуття самореалізації, порушується система цінностей, зростає рівень апатії та немотивованих вчинків [2; 3; 9; 10].

Вивченням питань, що стосуються психологічного часу, займалися такі вітчизняні та зарубіжні філософи, психологи, як: К. О. Абульханова-Славська, Б. Г. Ананьєв, Дж. Бойд, А. К. Болотова, І. Бонівелл, Ф. Зімбардо, Т. Коттл, К. Левін, К. Леннінгс, Ж. Нюттен, Л. Франк, П. Фресс, С. Л. Рубінштейн, Н. М. Толстих та ін.

Поняття часової перспективи в психологію було введено К. Левіним. Вчений інтерпретував це поняття як набір елементів, що відображають «...психологічне минуле і психологічне майбутнє рівня реальності та різних рівнів ірреального» [7, с. 246].

Сам термін «часова перспектива» як самостійний предмет дослідження був введений в психологію Л. Франком для характеристики взаємозв'язку та взаємообумовлювання минулого, теперішнього й майбутнього у свідомості та поведінці людини. Вчений визначив часову перспективу як динамічну базову властивість людського існування, яка включає в себе психологічне минуле й психологічне майбутнє.

Розвинув поняття «часової перспективи» в рамках теорії мотивації Ж. Нюттен. Терміном «часова перспектива» він позначає три різних аспекти психологічного часу. Перший — це часова перспектива у власному значенні цього слова, яка характеризується перш за все протяжністю, глибиною, мірою структурованості та рівнем реалістичності. Другий аспект — часова установка, тобто більш або менш позитивна або негативна налаштованість суб'єкта щодо минулого, теперішнього або майбутнього. Третій аспект — це часові орієнтації, які характеризують поведінку суб'єкта, її спрямованість на об'єкти та події минулого, теперішнього або майбутнього [8].

Дослідники Ф. Зімбардо та І. Бонівелл вважають, що часова перспектива характеризується трьома аспектами — когнітивним, емоційним та соціальним.

Ф. Зімбардо та Дж.Бойд розглядають п'ять основних вимірів часової перспективи: позитивне і негативне минуле, майбутнє, фаталістичне і гедоністичне теперішнє. При негативному ставленні до минулого воно сприймається неприємним і викликає огиду, при позитивному — минулий досвід бачиться приємним, «через рожеві окуляри», з ноткою ностальгії. Гедоністичне теперішнє відображає орієнтацію на отримання задоволення, коли цінується насолода теперішнім моментом, без жалю про подальші наслідки поведінки та скоєних вчинків. Фаталістичне теперішнє відображає безпорадність та безнадійність, віру у долю й підкорення їй. Орієнтація на майбутнє визначає наявність цілей, планів, прагнення до їх здійснення [4, с. 117].

Є. І. Головаха та О. О. Кронік в дослідженнях психологічного часу дотримувалися основних положень розробленої ними причинно-цільової концепції. З їх точки зору одиницею аналізу психологічного часу є міжподійний зв'язок, тобто події минулого, теперішнього і майбутнього взаємопов'язані. Автори виділяють причинні та цільові відносини, які являють собою два протилежних за своїм спрямуванням типи міжподійних зв'язків. У відносинах «причина — наслідок» попередні події детерміну-

ють наступні. У відносинах «засіб — мета» подальші події є детермінантою попередніх [3].

К. О. Абульханова-Славська розробила концепцію особистісної організації часу, ґрунтуючись на ідеях життєвого шляху С. Л. Рубінштейна. Вона пропонує розрізняти психологічну, особистісну та життєву перспективу як три різні феномени. Психологічна перспектива — це здатність людини свідомо, подумки передбачити майбутнє, прогнозувати його, уявляти себе в майбутньому [1, с. 126–149].

Н. М. Толстих досліджувала феномен часової перспективи з позиції культурно-історичного підходу. Так, учена розглядає часову перспективу як вищу психічну функцію, натуральною основою якої є здатність до антиципації, властива всім живим організмам, наділеним психікою, враховувати у своїй поведінці просторово-часові характеристики земного існування. Людська форма цієї здатності формується в результаті її опосередкування заданими в певній культурі уявленнями про час і простір, патернами ставлення до них, які зафіксовані в знаках, символах, знаряддях, предметах даної культури [10, с.46].

Особливе значення набуває вивчення часової перспективи в юнацькому віці, коли уявлення про своє майбутнє, усвідомлення минулого, конструювання життєвого шляху стає основою особистісного самовизначення. У контексті часової перспективи юність розглядали О. М. Арестова, Л. І. Божович, М. Р. Гінзбург, Є. І. Головаха, І. С. Кон, О. О. Кронік, Л. І. Кузьо, Н. М. Толстих та інші вчені.

Юнацький вік характеризується ускладненням розумових операцій (перехід до формальних операцій), що зумовлює схильність до теоретизування та рефлексії, які, своєю чергою, дають змогу досягнути життєвий шлях загалом, створити концепцію власного життя [5, с. 149].

Саме у юнацькому віці, як зазначають Т. М. Титаренко й В. Г. Панок, людина вперше вчиться оволодівати перспективами свого життя [9, с. 185]. В цьому віці мрії, фантазії, пошуки ідеалу спрямовані на майбутнє, сприяють поступовій побудові реальних життєвих планів, які пов'язані із вибором майбутньої професії чи роду діяльності.

Основою для планування майбутнього життя є зміни у самоцінності, саморегуляції, самоконтролі особистості, що зумовлює формування соціальної позиції і способу життя в цілому. На перший план зрушуються мотиви, пов'язані із життєвими планами і намірами на майбутнє. Це відбувається у результаті розвитку здатності до прогнозування, яка визначає зміну ставлення до майбутнього, до розширення часової перспективи [6, с. 72].

В юнацтві формується така важлива характеристика особистості, як індивідуальний спосіб організації часу життя, — спосіб практично вольового впливу на об'єктивні умови та обставини власного життя і діяльності. І лише за усвідомлення людиною складності й суперечливості життєвих процесів і явищ, наявності у неї відчуття часу, творчої активності, тривалої часової перспективи можна вважати, що вона дійсно організовує свій час, а не час організовує її.

Також варто зазначити, що у віці ранньої юності з'являється життєва програма (система життєвих планів з урахуванням життєвих обставин), хоча вона ще відрізняється крайньою мінливістю і слабкою продуманістю. В суб'єктивній картині життєвого шляху юнаків і дівчат яскраво виражене переважання майбутнього над минулим та сьогоденням або переважання потенційних причинно-цільових зв'язків над реалізованими та актуальними [3, с. 123]. Вищезазначені особливості ранньої юності дають можливість вивчати генезис життєвих планів в даному віці у складі суб'єктивної картини життєвого шляху старшокласників.

Тим не менш на сьогодні немає комплексного дослідження, спрямованого на вивчення часової перспективи в ранньому юнацькому віці.

Мета статті — виявити особливості часової перспективи сучасних старшокласників

Результати дослідження. В емпіричному дослідженні брали участь 50 учнів 11-х класів Бахмутського НВК № 11 Донецької області. В дослідженні застосовувалися наступні методики: «Опитувальник часової перспективи Зімбардо» (ЗРПТ), методика «Метод мотиваційної індукції Ж. Нюттена», «Опитувальник самоорганізації діяльності», тест «Смисложиттєві орієнтації» (СЖО) Д. О. Леонтьєва.

За нашими даними 10 % старшокласників песимістично, негативно або з відразою, білью та розчаруванням ставляться до свого минулого. У 26 % досліджуваних позитивне сприймання минулого, при якому будь-який досвід є досвідом, що сприяє розвитку і привів до актуального стану. Такі школярі характеризуються ностальгічною, позитивною реконструкцією минулого, воно уявляється в райдужному світлі. 30 % юнаків та дівчат мають гедоністичне теперішнє, яке передбачає орієнтацію на задоволення, збудження, хвилювання, насолоду в сьогоденні та відсутність турботи про майбутні наслідки. Тобто сьогодення бачиться такими молодими людьми відірваним від минулого та майбутнього. 6 % учнів сприймають своє теперішнє фаталістично, воно для них бачиться незалежним від волі особистості, від самого початку визначеним, а особистість — безпомічною, підлеглою долі. Це пов'язано з відсутністю чіткої часової перспективи, чітких цілей та впевненості у своїх силах. 28 % старшокласників спрямовані на майбутнє. Вони мають цілі та плани, якими визначається їх поведінка, організовані, амбітні, не мають «вільного часу» у своєму житті.

За результатами дослідження своєрідності часової перспективи можна зробити наступні висновки: у 66 % старшокласників відзначається явний пріоритет часової перспективи, яка охоплює період понад 5 років, інші ж 34 % мають короткочасну перспективу, що обмежується складанням іспитів та вступом до навчального закладу. Це цілком зрозуміло, оскільки старшокласники знаходяться на дуже важливому для себе етапі: від здачі іспитів залежить, як складеться їх подальше життя, вони відчувають значну тривогу з приводу майбутніх іспитів, страх невдачі, не впевнені у своєму майбутньому та тому поки ще не готові будувати довгострокові плани.

У 43 % учнів зустрічаються висловлювання, які стосуються абстрактних цілей. 25 % юнаків та дівчат прагнуть до успішного навчання, по

13 % — до самореалізації та міжособистісного спілкування. Лише у 6 % досліджуваних наявні духовні цінності.

Проаналізуємо особливості сприйняття та використання часу сучасними старшокласниками. В цілому, у більшості досліджуваних різні стилі саморегуляції виражені на середньому рівні. Лише 16 % юнаків мають високий загальний рівень саморегуляції, що свідчить про їх здатність бачити та ставити цілі, планувати свою діяльність, в тому числі за допомогою зовнішніх засобів, і, проявляючи вольові якості та наполегливість, йти до її досягнення. 23 % старшокласників здатні планувати свою діяльність, надають перевагу послідовній реалізації поставлених цілей. 31 % учнів мають високий рівень цілеспрямованості, тобто вони бачать свої цілі та знають, як їх досягти. Наполегливість притаманна 27 % учнів, які здатні прикладати вольові зусилля для доведення розпочатої справи до логічного завершення, а 31 % важко докладати вольові зусилля для доведення справи до логічного завершення. Високий рівень фіксації мають 14 % старшокласників: вони виконавчі та обов'язкові, прагнуть всіма можливими засобами завершити розпочату справу, але недостатньо гнучкі в плануванні своєї діяльності та в побудові стосунків. Низький рівень мають 39 % учнів, які характеризуються як гнучкі люди, здатні легко переключатися на нові види діяльності, в окремих ситуаціях вони можуть сприйматися як недостатньо обов'язкові та послідовні. Лише 7 % досліджуваних мають високий рівень самоорганізації, при плануванні здатні використовувати допоміжні засоби, а 39 % не схильні при організації своєї діяльності користуватися зовнішніми засобами, які допомагають в управлінні часом, що може негативно позначатись на рівні самоорганізації. 1 % юнаків та дівчат здатні фіксуватися на тому, що відбувається в даний момент часу.

Проаналізуємо «джерела» сенсу життя старшокласників за даними методики СЖО. Більшість учнів показали середні результати. Лише по 16 % учнів мають чіткі цілі в майбутньому та задоволені прожитою частиною життя. По 12 % старшокласників вважають себе здатними контролювати своє життя, вільно приймають рішення та втілюють їх в життя. 8 % юнаків та дівчат сприймають процес свого життя як цікавий та наповнений сенсом.

Використовуючи метод статистичної обробки даних, а саме коефіцієнт лінійної кореляції Пірсона, ми встановили взаємозв'язки між досліджуваними показниками. Усі зазначені коефіцієнти кореляції значущі на рівні $p \leq 0,01$.

Так, нами встановлені зворотні взаємозв'язки «негативного минулого» зі смисложиттєвими орієнтаціями старшокласників та стилями саморегуляції діяльності. Юнаки, які песимістично, негативно або з відразою, біллю та розчаруванням ставляться до свого минулого, мають низький рівень осмисленості життя ($r = -0,5$), не мають цілей в майбутньому ($r = -0,44$), незадоволені своїм теперішнім життям, не сприймають сам процес свого життя як цікавий, емоційно насичений та сповнений сенсом ($r = -0,59$), також відповідно незадоволені прожитою часткою життя ($r = -0,42$), мають низькі показники саморегуляції діяльності ($r = -0,41$) та не схильні фіксуватися на тому, що відбувається в даний момент часу ($r = -0,38$).

Для старшокласників з провідною часовою перспективою «позитивне минуле» характерний високий рівень осмисленості життя ($r = 0,36$), позитивна оцінка здійсненого в минулому, задоволеність самореалізацією ($r = 0,40$).

Позитивний зв'язок між шкалами «Саморегуляція діяльності» та «Майбутнє» ($r = 0,34$) означає, що юнаки з перспективою на майбутнє здатні втриматися від спокус, цінують всі складові свого часу та отримують цінний досвід зі свого життя, на підставі чого будують свою діяльність.

Аналізуючи отримані дані, можна казати, що оцінка старшокласниками свого минулого і майбутнього та обумовлена цим поведінка взаємопов'язані з рівнем осмисленості цілей, процесу та результату життя, а також стилями саморегуляції діяльності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На основі теоретичного аналізу часову перспективу можна визначити як сукупне бачення людиною подій власного життя, подання їх у певній часовій віднесеності та послідовності. Часова перспектива виконує інтегральну функцію, характеризуючи основні змістовні та структурні моменти, пов'язані з відображенням людиною свого минулого, теперішнього та майбутнього у їх взаємозв'язку. Часова перспектива в юнацькому віці є одним із центральних новоутворень. Саме юнацький вік є важливим періодом у житті людини, упродовж якого формуються її ціннісні орієнтації, проекція пошуку головних напрямів самореалізації.

За даними нашого емпіричного дослідження оптимальний профіль часу, тобто високі показники за факторами «позитивне минуле» та «майбутнє» мають менше третини сучасних старшокласників. Отже, часова перспектива досліджуваних раннього юнацького віку є незбалансованою: необхідне підвищення показників за шкалами «позитивного минулого» та «майбутнього» та зниження показників «негативного минулого», «гедоністичного теперішнього». У 66 % старшокласників відзначається явний пріоритет часової перспективи, яка охоплює період понад 5 років. Інші ж 34 % мають короткочасну перспективу, що обмежується складанням іспитів та вступом до навчального закладу. Високий рівень розвитку смисложиттєвих орієнтацій та саморегуляції діяльності пов'язаний з позитивною оцінкою старшокласниками свого минулого.

Перспективами подальшого дослідження висвітленої проблеми, на наш погляд, є розробка тренінгової програми розвитку ефективної часової перспективи сучасних старшокласників.

Список використаних джерел і літератури

1. Абульханова-Славская К. А. Время личности и время жизни / К. А. Абульханова-Славская, Т. Н. Березина. — СПб.: Алетейя, 2001. — 304 с.
2. Болотова А. К. Человек и время в познании, деятельности, общении / А. К. Болотова. — М.: Изд. дом ГУ-ВШЭ, 2007. — 283 с.
3. Головаха Е. И. Психологическое время личности / Е. И. Головаха, А. А. Кроник. — М.: Смысл, 2008. — 267 с.
4. Зимбардо Ф. Парадоксы времени. Новая психология времени, которая улучшит вашу жизнь / [Пер. с англ. О. А. Гатановой] / Ф. Зимбардо, Дж. Бойд. — СПб.: Речь, 2010. — 352 с.

5. Крайніков Е. В. Психологія розвитку: словник-довідник / Е. В. Крайніков. — К.: Арістей, 2004. — 260 с.
6. Кузьо Л. І. Часова перспектива як одне із центральних новоутворень юнацького віку / Л. І. Кузьо. // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. — 2015. — № 2. — С. 66–77.
7. Левин К. Динамическая психология: Избранные труды / К. Левин. — М.: Смысл, 2001. — 572 с.
8. Нюттен Ж. Мотивация, действие и перспектива будущего / под ред. Д. А. Леонтьева. — М.: Смысл, 2004. — 608 с.
9. Титаренко Т. Прогнозування і планування життєвого шляху / Т. Титаренко, В. Панок // Основи практичної психології: підручник. — К.: Либідь, 2003. — С. 177–190.
10. Толстых Н. Н. Развитие временной перспективы личности: культурно-исторический подход: автореф. дис. ... докт. психол. наук / Толстых Н. Н. — М., 2010. — 53 с.

REFERENCES

1. Abulkhanova-Slavskaya, K. A. & Berezina, T. N. (2001). *Vremya lichnosti i vremya zhizni [Personality time and time of life]*. Saint Petersburg: Aleteiya [in Russian].
2. Bolotova, A. K. (2007). *Chelovek i vremya v poznanii, deyatelnosti, obshchenii [Human being and time in cognition, activity and communication]*. Moscow: Yzd. dom GU-VShE [in Russian].
3. Golovakha, E. I. & Kronik, A. A. (2008). *Psikhologicheskoye vremya lichnosti [Psychological time of personality]*. Moscow: Smysl [in Russian].
4. Zimbardo, F. & J. Boyd (2010). *Paradoksy vremeni. Novaya psikhologiya vremeni, kotoraya uluchshit vashu zhizn [Paradoxes of time. A new time psychology that will improve your life]*. (O. A. Gatanova, Trans). Saint Petersburg: Rech [in Russian].
5. Krainikov, E. V. (2004). *Psikhologhiia rozvytku [Developmental Psychology]*. Kyiv: Aristei [in Ukrainian].
6. Kuzo, L. I. (2015). Chasova perspektyva yak odne iz tsentralnykh novoutvoren yunatskoho viku [The time perspective as one of the central new formations of adolescence]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav — Scientific herald of Lviv State University of Internal Affairs*, 2, 66–77 [in Ukrainian].
7. Levin, K. (2001). *Dinamicheskaya psikhologiya [Dynamic Psychology]*. Moscow: Smysl [in Russian].
8. Nyutten, Zh. (2004). *Motivatsiya, deystviye i perspektiva budushchego [Motivation, action and perspective of the future]*. D. A. Leontyev (Ed.). Moscow: Smysl [in Russian].
9. Tytarenko, T. & Panok V. (2003). Prohnozuvannia i planuvannia zhyttievoho shliakhu [Forecasting and planning the life way]. *Osnovy praktychnoi psikhologii — The basis of practical psychology*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
10. Tolstykh, N. N. (2010). Razvitiye vremennoy perspektivy lichnosti: kulturno-istoricheskiy podkhod [Development of the time perspective of the personality: cultural-historical approach]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Moscow [in Russian].

Сергеева Инесса Викторовна

кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии
Донбасского государственного педагогического университета

Иваненко Анастасия Сергеевна

студентка 1-го курса уровня высшего образования,
магистр специальности «психология» факультета психологии,
экономики и управления
Донбасского государственного педагогического университета

**ОСОБЕННОСТИ ВРЕМЕННОЙ ПЕРСПЕКТИВЫ СОВРЕМЕННЫХ
СТАРШЕКЛАСНИКОВ**

Резюме

В статье проанализированы взгляды к определению содержания понятия «временная перспектива». Рассмотрены особенности проявления временной перспективы в юношеском возрасте. Отмечается, что временная перспектива в юности является одним из центральных новообразований. Представлены результаты эмпирического исследования отношения юношей и девушек ко времени, особенности восприятия и использования ими времени, выраженность осмысленности жизни. Установлена взаимосвязь между временной перспективой старшекласников, их смысложизненными ориентациями и стилями саморегуляции деятельности.

Ключевые слова: временная перспектива, прошлое, настоящее, будущее, юношеский возраст, старшекласники.

Sergeeva Inessa Viktorovna

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Psychology
Department of SHEE «Donbas State Pedagogical University»

Ivanenko Anastasia Sergiivna

First year student of higher education degree «master», specialty of Psychology,
Faculty of Psychology, Economics and Management of SHEE «Donbas State
Pedagogical University»

**FEATURES OF THE TIME PERSPECTIVE OF MODERN SENIOR
STUDENTS**

Abstract

The article deals with the definitions of the phenomenon essence of the time perspective. The time perspective is represented as a combined vision by a person events of his/her own life, presenting them in a certain time series and sequences. Features of the manifestation of the time perspective as one of the central new formations of adolescence are considered.

The results of the empirical research of the attitude of boys and girls to time, features of perception and using time by them, expressiveness of meaningfulness of life are showed. It is revealed that less than a third part of modern senior students has the optimal profile of time, that is, the high indicators on the factors of «positive past» and «future». Thus, 66 % of senior students have an explicit priority of the time perspective, which covers a period of more than 5 years. The other 34 % have a short-term perspective, which is limited by pass exams and enter an educational institution.

The interconnection between the time perspective of senior students and their semantic life orientations and styles of self-regulating activity is established. The high level of development of semantic life orientations and self-regulating activity is associated with the positive assessment of senior students of their past.

Research materials can be used by practical psychologists for the organization of correction and developing work with senior students.

Key words: time perspective, past, present, future, adolescence, senior students.

Стаття надійшла до редакції 03.02.2018.